

Лекція з Теми «Спадкування за законом»

Мета лекційного заняття: ознайомлення з особливостями спадкування за законом, логікою формування законодавцем черг спадкоємців, основними правилами розподілу спадщини між спадкоємцями за законом, особливостями спадкування за правом представлення.

Основні поняття та терміни: спадкування, спадкова маса, спадщина, спадкове майно, спадкоємці, спадкодавці, спадкування за правом представлення, черговість спадкування, право на обов'язкову частку, утриманці, ступінь споріднення, пряма висхідна лінія споріднення, пряма низхідна лінія споріднення, перша черга спадкоємців за законом, друга черга спадкоємців за законом, третя черга спадкоємців за законом, четверта черга спадкоємців за законом, п'ята черга спадкоємців за законом, усиновлені особи, усиновлювачі.

План лекційного заняття:

1. Спадкування за законом як одна з підстав спадкування.
2. Черговість спадкування за законом.
3. Спадкування за правом представлення.

Рекомендовані нормативно-правові акти:

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (із змінами) (Глава 86). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.

Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. (із змінами) № 2709-IV (Розділ X). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. (із змінами) № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.

Окремі питання спадкування : Роз'яснення Мін'юсту України від 11.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0064323-11>.

Надання правової допомоги у майнових правовідносинах та спадкуванні відповідно до положень Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року : Роз'яснення Мін'юсту України від 13.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0066323-11>.

Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 р. №7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>.

Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.

Про узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про спадкування : Постанова Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-13>.

Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм законодавства про власність та спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 27.09.2012 р. № 10-1387/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1387740-12>.

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz>.

1. Спадкування за законом як одна з підстав спадкування

Підставою для спадкування за законом є наявність одного з таких юридичних фактів:

- певна ступінь споріднення зі спадкодавцем;
- усиновлення спадкодавця;
- усиновлення дитини спадкоємцем або його родичами;
- шлюб зі спадкодавцем;
- сімейні відносини зі спадкодавцем;
- перебування за певних умов на утриманні спадкодавця.

Інколи в літературних джерелах зазначається про умовну шосту чергу спадкування за законом – **спадкування територіальною громадою відумерлого майна**, а також спадкування кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – також і власники або користувачі суміжних земельних ділянок, натомість у ст. 1277 ЦК України термін «спадкування» не застосовується, хоча ця стаття оперує терміном «спадщина». Вказані суб'єкти не можуть вважатися спадкоємцями за законом, а набувають у власність **відумерле майно**.

2. Черговість спадкування за законом

Особливістю спадкування за законом є **законодавчо встановлена черговість спадкоємців**. Черговість спадкування за законом не треба плутати зі ступенем споріднення спадкоємців за законом:

1) **черговість спадкування за законом** – це встановлена законом черговість закликання до спадкування спадкоємців за законом; **ступінь споріднення** – це ступінь родинного зв'язку між людьми, що обумовлюється походженням однієї особи від іншої або від загального прасура.

2) **черговість спадкування за законом може змінюватися** залежно від умов, установлених законом; **ступінь споріднення** є величиною постійною.

3) **черговість спадкування за законом не залежить суто від споріднення**, бо до кола спадкоємців за законом належать і особи, які не перебувають у родинних стосунках (утриманці, особи, які проживали якийсь час спільно зі спадкодавцем); **ступінь споріднення** має своїм підґрунтям тільки кровний зв'язок між людьми.

ЦК передбачає **п'ять черг спадкоємців**. Кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі:

- відсутності спадкоємців попередньої черги;
- усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування;
- неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини;
- відмови від прийняття спадщини спадкоємцями попередньої черги.

Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування **може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини.**

Цей договір **не може порушити:**

- 1) прав спадкоємця, який не бере у ньому участі;
- 2) прав спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Фізична особа, яка є **спадкоємцем за законом наступних черг**, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, **за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.**

Особливості спадкування усиновленими особами та усиновлювачами (ст. 1260 ЦК України).

У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з іншого, **прирівнюються до родичів за походженням.**

Усиновлений та його нащадки **не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії.**

Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням **по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків.**

Якщо за рішенням суду про усиновлення **збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням**, то у разі смерті його баби, діда за походженням **усиновлений має право на спадкування за правом представлення**, а у разі смерті його брата, сестри за походженням – **має право на спадкування як спадкоємець другої черги**. У разі смерті усиновленого його баба, дід, брат, сестра за походженням, з якими був збережений правовий зв'язок, **спадкують на загальних підставах.**

Перша черга спадкоємців за законом (ст. 1261 ЦК України):

– діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті;

- той з подружжя, який його пережив;
- батьки.

Друга черга спадкоємців за законом (ст. 1262 ЦК України):

- **рідні** брати та сестри спадкодавця;
- баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

Третя черга спадкоємців за законом (ст. 1263 ЦК України): рідні дядько та тітка спадкодавця.

Четверта черга спадкоємців за законом (ст. 1264 ЦК України): особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю **не менш як п'ять років** до часу відкриття спадщини.

П'ята черга спадкоємців за законом (ст. 1265 ЦК України):

– інші родичі спадкодавця **до шостого ступеня споріднення включно**, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів більш віддаленого ступеня споріднення. Ступінь споріднення **визначається за числом народжень**, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа. Відтак, **між батьками та дітьми буде перший ступінь споріднення**, між дідом (бабусею) і онуком (онучкою) – другий ступінь споріднення, між прадідом (прабабою) і правнуком (правнучкою) – третій й т.д.

Рідні брати й сестри, тобто які **мають одних батьків**, вважаються **повнорідними**. Ті ж, хто народились від одного батька й різних матерів або від однієї матері й різних батьків, іменуються **неповнорідними**. Народжених від одного батька й різних матерів іменують **єдинокровними**, а від різних батьків і однієї матері – **єдиноутробними**.

Спадкоємці за законом підрозділяються на **прямих** і на **побічних** (віддалених) спадкоємців.

Перші є **членами однієї родини**, це близькі родичі, що проживали, як правило, разом і вели одне господарство. У свою чергу, вони **поділялися на спадкоємців по низхідній лінії за народженням** (син, онук, правнук...) і на **спадкоємців по висхідній лінії** (батько, дід, прадід...). Їх ще йменували **спадкоємцями, які одержували «скорботну спадщину»**, наприклад, батьки, що пережили своїх дітей.

Спадкоємцями **побічної лінії споріднення** є особи, що походять від **спільного пращура, а не один після одного**. Це рідні брати і сестри, двоюрідні тощо. Вираз про походження від єдиного (спільного) пращура є умовним, оскільки суто біологічно ним не може бути одна особа;

– утриманці спадкодавця, які **не були членами його сім'ї**. Утриманець – **неповнолітня або непрацездатна особа**, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але **не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу**, що була для неї **єдиним або основним джерелом засобів до існування**.

3. Спадкування за правом представлення

Спадкування за правом представлення (ст. 1266 ЦК України). **Особи, які мають право на спадкування за правом представлення:**

– **внуки, правнуки** спадкодавця (спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини);

– **прабаба, прадід** (спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини);

– **племінники спадкодавця** (спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини);

– **двоюрідні брати та сестри** спадкодавця (спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини).

Якщо спадкування за правом представлення здійснюється **кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну**. При спадкуванні **по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення**.

Розмір частки у спадщині спадкоємців за законом (ст.1267 ЦК України). Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є **рівними**. Спадкоємці своєю угодою **можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них**. **Форма такої угоди:**

– усна (щодо рухомого майна);

– письмова, посвідчена нотаріусом (щодо нерухомого майна або транспортних засобів).

Отже, ви ознайомились з особливостями спадкування за законом, дізнались, що таке «черговість спадкування», з'ясували які родичі і чому віднесені законодавцем до тієї чи іншої черги спадкування, дізналися, у чому полягає спадкування за правом представлення і чому воно має таку назву.

Питання для перевірки засвоєння матеріалу:

1. Дайте визначення поняття «черговість спадкування».
2. Скільки черг передбачено у нормах ЦК України?
3. Яка форма правочину про зміну черговості спадкоємців?
4. Як визначається розмір часток спадкоємців за законом?
5. Що таке «спадкування за правом представлення»?
6. Який порядок спадкування кожної наступної черги спадкоємців? Від чого залежить вирішення питання, яка черга закликається до спадкування?
7. Які особливості спадкування усиновленими особами та усиновлювачами?
8. Які умови закріплює ЦК України для того, щоб могли спадкувати утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї?
9. Чи спадкують онуки та правнуки?
10. Чи спадкують двоюрідні брати та сестри?